

УДК 343.237

ОБ'ЄКТИВНІ ЗВ'ЯЗКИ ПРИ СПІВУЧАСТІ

Орловський Р. С.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права № 1
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, м. Харків

Анотація: Стаття присвячена дослідженню питання об'єктивних зв'язків між діями співучасників і спільним суспільно-небезпечним наслідком злочину, особливостям таких зв'язків. Актуальність даної проблеми зумовлена тим, що лише наявність останніх дозволяє обґрунтувати кримінальну відповідальність співучасників злочину. Аналізуються відомі кримінально-правові доктринні думки, погляди на об'єктивні зв'язки при співучасті. Окрема увага приділяється причинному зв'язку як обов'язковій ознаці вчиненого у співучасті складу злочину, сформульованого як матеріальний. Досліджується обумовлюючий зв'язок як вид об'єктивного зв'язку при вчиненні у співучасті складу злочину, сформульованого як формальний.

Ключові слова: співучасть у злочині, об'єктивні зв'язки, причинний зв'язок, обумовлюючий зв'язок.

Анотация: Статья посвящена исследованию вопроса объективных связей между действиями соучастников и общим общественно опасным последствием преступления, особенностям таких связей. Актуальность данной проблемы обусловлена тем, что только наличие последних позволяет обосновать уголовную ответственность соучастников преступления. Анализируются известные уголовно-правовой доктрине мнения, взгляды на объективные связи при соучастии. Отдельное внимание уделяется причинной связи как обязательному признаку совершенного в соучастии состава преступления, сформулированного как материальный. Исследуется обуславливающая связь как вид объективной связи при совершении в соучастии состава преступления, сформулированного как формальный.

Ключевые слова: соучастие в преступлении, объективные связи, причинная связь, обуславливающая связь.

Annotation: This article is devoted to the issue of objective relations between acts of accomplices and socially dangerous consequences of the crime, characteristics of such relationships. The urgency of the problem caused by the fact that only the presence of last allows to prove the criminal liability of accomplices. Known to the criminal law doctrine thoughts, views on the objective relations in complicity are analyzed. Special attention is paid to the causal connection as compulsory sign of crimes (corpus delicti), committed in complicity, formulated as material. Determinated connection as a kind of objective relations of crimes (corpus delicti), committed in complicity, formulated as formal, are investigated.

Key words: complicity in the crime, objective relations, causal connection, determinated connection.

Науковий аналіз проблеми здійснювався вченими, які досліджували інститут співучасті, зокрема А. А. Арутюновим, Ф. Г. Бурчаком, Н. О. Гуторовою, А. Ф. Зелінським, А. П. Козловим, П. Ф. Тельновим, а також науковцями, які присвятили свої праці вивченню причинного зв'язку – В. Б. Малініним, Т. В. Церетелі, Н. М. Ярмиш.

Традиційно питання про об'єктивні зв'язки при співучасті розглядається науковцями в контексті характеристики ознаки спільності і зводиться до аналізу причинного зв'язку при співучасті та його особливостей.

Причинний зв'язок у науці кримінального права відноситься до числа фундаментальних категорій. Він є об'єктивною ознакою, розуміння якої має важливе значення для обґрунтування підстави кримінальної відповідальності за злочин, вчинений у співучасті. Кримінально-правова доктрина ґрунтується на філософському постулаті, відповідно до якого особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності лише за ті негативні зміни в об'єктивному світі, що були викликані поведінкою цієї особи, тобто за наявності причинного зв'язку між вчиненням нею діями і суспільно небезпечними наслідками, що настали.

Тому це питання потребує ретельного наукового аналізу, оскільки зміст причинного зв'язку неоднозначно тлумачиться вченими.

Кримінальний кодекс України (далі – КК) не містить законодавчого визначення причинного

зв'язку. Аналіз положень Особливої частини КК свідчить, що для окремих складів злочину він є обов'язковою ознакою, оскільки вони містять термінологію «спричиняє», «заподіює». У цьому контексті доречно проаналізувати семантику вживаних понять.

Причина (лат. *causa*) – явище, що безпосередньо обумовлює, породжує інше явище – наслідок.

Поняття «причина» означає явище, яке обумовлює або породжує інше явище; прот. *наслідок*; підстава, привід для яких-небудь дій, вчинків; спонування, міркування, мотиви, якими викликаються які-небудь вчинки [1, с. 1140].

У Великому енциклопедичному юридичному словнику міститься таке визначення причинного зв'язку: «це каузальний зв'язок (від лат. *causa* – причина) – об'єктивний зв'язок між певними явищами, коли одне з них (причина) породжує інше (наслідок). ... Правознавство досліджує причинний зв'язок у складі правопорушення – як одну з ознак його об'єктивної сторони. Причинний зв'язок відображає внутрішній генетичний зв'язок між юридично значущою поведінкою людини і певним станом дійсності, викликаним (породженим) цією поведінкою» [2, с. 750].

Автори словника пишуть про те, що це питання належить до дискусійних, тому сформульовано чимало теорій каузальності. Однак, провідною є думка про те, що універсальні критерії причинного зв'язку відсутні. В зв'язку з чим при дослідженні останнього необхідно орієнтуватися на опис ознак об'єктивної сторони правопорушення в диспозиції правової норми.

Під необхідним причинним зв'язком у кримінальному праві розуміють об'єктивно існуючий зв'язок між діями (причиною) – і суспільно-небезпечними наслідками, коли діяння викликає (породжує) настання суспільно небезпечного наслідку. Необхідний причинний зв'язок має місце лише тоді, коли:

- діяння (причина) у часі передує наслідку;
- діяння (причина) з неминучістю викликає настання наслідку.

Слід зазначити, що необхідний причинний зв'язок у кримінальному праві розглядається виключно як обов'язкова ознака об'єктивної сторони складу злочину, сформульованого як матеріальний.

У кримінально-правовій доктрині стосовно необхідності встановлення причинного зв'язку при співучасті існує дві думки – «за» і «проти».

М. С. Таганцев відзначав, що поняття співучасті передбачає таку спільну діяльність, за якої відозначаються загальні правила про збіг винних у тому сенсі, що визнається причинний зв'язок, а тому і відповідальність за діяння в повному обсязі і в тому випадку, коли самостійний характер сили, що приєдналася, за загальними правилами, повинен був би перервати причинний зв'язок, у силу чого розширюється група осіб, які цілком і солідарно відповідальні за спільно вчинений результат. Саме такою, як вважав вчений, є відповідальність підбурювачів, пособників і навіть значного числа осіб, що відносяться до групи спільників чи виконавців.

Солідарність відповідальності, на думку автора, передбачає, з одного боку, що кожен співучасник знаходиться об'єктивно в певному причинному відношенні до події та є однією із сил, що його складають, тому і сама співучасть повинна розглядатися в прямому співвідношенні із вченням про причинний зв'язок. З іншої сторони – кожен співучасник є не тільки індивідуально винною особою, але і спільником у винності інших осіб, яка визначає відповідальність співучасників і надає співучасті своєрідну зовнішню конструкцію та зовсім не залежить від тієї ролі, яку відіграє дана особа в діяльності інших учасників. Вона передбачає лише залучення до вини інших, зовнішньою ознакою такого залучення є згода, в її дещо своєрідному юридичному значенні [3, с. 329].

Свого часу ще С. П. Мокринський, розглядаючи причинний зв'язок у контексті інституту співучасті, писав, що дія співучасника може не знаходитися у причинному зв'язку зі зміною, що інкримінується, остання є результатом діяльності лише виконавця, а співучасник все ж таки підлягає відповідальності [4, с. 540].

Більшість радянських науковців визнавали, що дії співучасників повинні знаходитися у причинному зв'язку зі злочинними наслідками, вчиненими виконавцем злочину.

У своїй праці «Причинная связь в уголовном праве» Т. В. Церетелі писала про те, що причинний зв'язок є тією об'єктивною межею, за яку не може розповсюджуватися відповідальність за співучасть [5, с. 341].

П. І. Грішаєв та Г. А. Крігер пропонували визнавати зв'язок співучасників між собою як

взаємообумовлюючу кореляцію. Вчені вважали, що злочинний результат або факт вчинення злочину знаходиться у причинному зв'язку із діями кожного із співучасників. ... Кожен із співучасників вносить свій необхідний «внесок» у досягнення загального злочинного результату [6, с. 17-18].

Науковці вважали, що для встановлення співучасті з об'єктивної сторони необхідно встановити причинний зв'язок або між діями співучасників і злочинними наслідками, що настали (у злочинах із матеріальним складом), або між діями співучасників і вчиненням злочину виконавцем (у злочинах із формальним складом, а також при готуванні і замаху на злочин).

У подальшому така точка зору була розвинена С. В. Афіногеновим, який заперечував розкриття ознаки спільності, як спільного спричинення злочинного результату, обґрунтовуючи цю позицію тим, що переважна частина діянь, передбачених КК, містять формальний склад злочину, а вищенаведене положення відноситься лише до матеріального складу злочину. Тому ознаку спільності запропонував розуміти як об'єктивний зв'язок співучасників злочину, за якого дії їх взаємозумовлені, а поведінка кожного співучасника складає необхідну умову дій інших співучасників злочину, тому загальним змістом спільності є «функціональний зв'язок дій співучасників» [7, с. 18].

М. І. Ковальов вважав, що «діяння виконавця, вчинені за допомогою співучасників, і злочинний результат виступають як закономірний і необхідний наслідок усєї сукупної діяльності співучасників [8, с. 40].

Деякі радянські криміналісти, прихильники теорії *conditio sine qua non*, вбачали причинний зв'язок між діяльністю виконавця та інших співучасників у тому, що діяльність підбурювача чи пособника, кожна окремо, є однією із необхідних умов вчинення виконавцем злочинного діяння [9, с. 459]. М. Д. Шаргородський писав, що значення кожного із взаємодіючих факторів для настання суспільно небезпечного наслідку може бути різним, але діяння кожного є необхідними для настання спільного конкретного наслідку [10, с. 593]. П. І. Малахов, підтримуючи позицію М. Д. Шаргородського, пропонував у якості причини спільного злочинного результату розглядати дії виконавця злочину, а діяння інших співучасників вважати умовою спричинення [11, с. 9].

Професор Ф. Г. Бурчак висловив точку зору про те, що криміналізація дій співучасників нерозривно пов'язана із з'ясуванням тієї ролі, яку вони відіграють у формуванні «головної» дії виконавця, вважаючи, що дії пособника, як і інших співучасників повинні перебувати у причинному зв'язку з діянням виконавця [12, с. 62, 153].

П. Ф. Тельнов писав, що причинна залежність між діями і злочинним результатом є обов'язковим елементом співучасті, вказавши на об'єктивний характер цієї залежності [13, с. 36].

Причинний зв'язок при співучасті, на думку Н. О. Гуторової, є «двоєким» і має місце як між злочинною поведінкою організатора, підбурювача, пособника і поведінкою виконавця, так і безпосередньо між поведінкою кожного із

співучасників і вчиненням злочину у цілому [14, с. 20-21]. Однак, автор наголошує, що при співучасті не можна стверджувати, що злочинний результат заподіюється лише виконавцем, оскільки він є наслідком спільної діяльності всіх співучасників, і лише така спільна діяльність у цілому може бути визнана його причиною.

Аналізуючи зв'язок співучасників із кінцевим результатом злочинного посягання, М. Г. Іванов вказував на необхідний характер його встановлення, вважаючи дії всіх співучасників елементами єдиного сукупного для всіх діяння [15, с. 85-87].

М. Д. Дурманов дотримувався позиції, що всі дії, які викликали злочинний результат, слід поділяти на дії-причини, причинно пов'язані із злочинним результатом, що настав, і дії-умови. Особи, які вчинили дії-причини, за наявності у їх діях вини, несуть кримінальну відповідальність. Особи, що вчинили дії-умови, не є причинно пов'язаними із злочинним результатом, і питання про наявність вини не виникає [16, с. 45].

Виправданою видається думка Н. М. Ярмиш, яка вважає, що між поведінкою кожного із другорядних співучасників і діями виконавця не існує причинного зв'язку, оскільки дії другорядних співучасників – підбурювача, організатора, пособника – лише обумовлюють вчинення злочину виконавцем; вони виступають як умова, а не причина заподіяної ним шкоди [17, с. 137, 339]. Науковець вбачає тут іншу, не породжуючу, а обумовлюючу детермінацію, обґрунтовуючи своє твердження інформаційною теорією причинності.

«Не варто говорити про встановлення причинного зв'язку між діями виконавця та співучасників злочину, а тим більше – суспільно небезпечними наслідками, – пише Г. В. Новицький, – достатньо довести, що дії співучасників були лише однією із умов вчинення злочину виконавцем» [18, с. 31].

С. А. Шатов зазначає, що властиві груповій злочинній діяльності причинно-наслідкові зв'язки мають певну специфіку, яка викликана особливостями об'єктивної сторони вчиненого злочину. Так, у матеріальних складах діяння інших співучасників пов'язані із злочинним результатом шляхом діяльності виконавця, якому вони створюють всі необхідні умови для вчинення злочину, що у кінцевому результаті призводить до настання спільного для них наслідку. Для формальних складів, законодавча конструкція яких не містить вказівки на суспільно небезпечні наслідки як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони закінченого злочину, достатньо встановлення причинного зв'язку між діями виконавця (співвиконавців) та інших співучасників [19, с. 17-18].

Вважаючи причинний зв'язок самостійною ознакою співучасті, А. А. Тер-Акопов стверджував, що із суспільно небезпечним наслідком безпосередньо пов'язані лише дії виконавця, а дії інших співучасників виступають лише в якості необхідних умов настання суспільно небезпечного наслідку і не мають самостійного значення [20, с. 136, 259, 265].

А. А. Арутюнов пропонує під причинним зв'язком при співучасті розуміти об'єктивно існуючий генетичний зв'язок між інтегрованими

діями співучасників у цілому і наслідками, що настали, коли такі дії є системною причиною, а наслідки з необхідністю (але не випадково) безпосередньо і закономірно настають як результат цих дій [21, с. 81].

Слід погодитись з А. П. Козловим, який, аналізуючи причинний зв'язок між діями співучасників і виконавця, пише про інтегровані дії співучасників, визначаючи наявність двох об'єктивних зв'язків: причинно-наслідкового та обумовлюючо-опосередкованого, де організатор пов'язаний із загальним результатом обумовлюючо-опосередкованим зв'язком. Автор вважає, що причинний зв'язок у чистому вигляді відноситься основним чином до виконавця [22, с. 48].

Два причинно-наслідкові зв'язки виділяє О. М. Костенко: 1) між діями організатора, підбурювача, пособника і настанням стану готовності вчинити певний злочин у виконавця (виконавців); 2) між діями виконавця (виконавців) і настанням злочинних наслідків, передбачених кримінально-правовою нормою Особливої частини КК [23, с. 46].

Г. П. Жаровська, зауваживши, що дії співучасників слід розмежовувати на такі, що створюють, породжують інших співучасників, або допомагають існуючим вже співучасникам більш ефективно виконувати свої функції, вказує на існування різного роду об'єктивних зв'язків, коли дії кожного співучасника, з одного боку, є необхідною умовою для дій інших співучасників, з другого – причиною злочинного результату, досягнутого спільними діями [24, с. 101].

Причинний зв'язок існує завжди між діями кожного із співучасників і діями виконавця, а також злочинним наслідком, який за характером є спільним, єдиним і неподільним, вважає О. О. Кваша. У випадку безпосереднього заподіяння шкоди, причинний зв'язок має опосередкований характер [25, с. 273].

Думка про опосередкований характер злочинного зв'язку підтримується авторами підручника із кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. На думку вчених, свідома діяльність виконавця, який вчиняє злочин, залежить від попередньої діяльності інших співучасників, що своїми діями (активними або пасивними) створюють реальну можливість вчинення злочину виконавцем.

Необхідність встановлення причинного зв'язку між діяльністю співучасника і виконавця для притягнення до кримінальної відповідальності за співучасть, заперечував свого часу А. Я. Вишинський, стверджуючи, що для поняття співучасті необхідна наявність не причинного зв'язку, а зв'язку взагалі конкретної особи із вчиненням злочину. Своєю позицією автор намагався підкріпити правильною, на його думку, англійською доктриною про співучасть, а саме: «За англійським правом участь ставиться в вину тому, хто, не будучи безпосереднім виконавцем злочинного діяння і не будучи присутнім при його вчиненні, виявляється так чи інакше з цим пов'язаним, причому встановлення зв'язку з діями може відноситись як до часу, який передував вчиненню злочину, так і до часу після вчинення злочину» [26, с. 118-119].

Таку ж позицію займав і Р. А. Хрулінський-Бурбо, який стверджував, що причинний зв'язок між діяльністю співучасника і вчиненням виконавцем злочином не є необхідним, конститутивним елементом співучасті у радянському кримінальному праві [27, с. 168].

Заперечував обов'язковість причинного зв'язку для співучасті П. Г. Мішунін, вважаючи, що теоретичною основою для конструкції співучасті повинен слугувати не причинний зв'язок, а «мінімальний суб'єктивний зв'язок між співучасниками» [28, с. 12]. В подальшому вчений дещо змінив свою позицію, зазначивши, що встановлення причинного зв'язку, як об'єктивної підстави кримінальної відповідальності за вчинене у співучасті, обов'язково, як і будь-якому іншому злочині.

Усі наведені і не наведені, але відомі науці кримінального права думки з приводу об'єктивних зв'язків при співучасті та їх особливостей умовно можна об'єднати в декілька підходів до вирішення цього питання.

Перший з них полягає в тому, що дія кожного співучасника причинно пов'язана з діями іншого співучасника – виконавця, а далі з злочинним результатом. Прихильниками такого підходу є, перш за все, С. В. Бородин [29, с. 279], Л. Д. Гаухман [30, с. 193-194], О. В. Ушаков [31, с. 3] та інші.

Противниками такого підходу виступали А. А. Арутюнов [21, с. 62], Д. А. Безбородов [32, с. 170], В. Б. Малінін [33, с. 197]. Останній пише про те, що визнавати причиною поведінки однієї особи поведінку іншої – означає заперечувати свідомий характер людської поведінки.

Наступний підхід зводиться до того, що діяння співучасників визнаються необхідною умовою вчинення злочину виконавцем, а вже діяння виконавця причинно пов'язані із злочинним результатом [34, с. 6; 35, с. 5; 36, с. 15].

Третій підхід полягає в розумінні причинного зв'язку – як об'єктивно існуючому генетичному зв'язку між інтегрованими діями всіх співучасників у цілому і наслідками, що настали, коли такі дії є системною причиною, а наслідки з необхідністю, але не випадково, безпосередньо і закономірно настають як результат цих дій [21, с. 81]. Виходячи з цього, діяння окремого співучасника не повинні розглядатися як самостійна причина чи умова спільного результату.

Таким чином, проведений аналіз свідчить що, домінуюча більшість науковців, які досліджували співучасть, питання про об'єктивні зв'язки при співучасті зводили до причинного зв'язку, який розглядали під кутом різного роду особливостей.

Прихильники наявності причинного зв'язку або необхідності його встановлення між діянням організатора, підбурювача, пособника та спільним злочинним наслідком, а так само між діянням організатора, підбурювача і пособника та діянням, що вчиняє виконавець (співвиконавець), займають виправдану позицію, виходячи з філософського положення про те, що в світі все взаємопов'язане.

Однак, ще професор М. Д. Шаргородський свого часу писав про те, що відповідальність у праві може мати місце не тільки тоді, коли є причинний зв'язок,

але і тоді, коли наявна інша форма детермінуючого об'єктивного зв'язку [37, с. 45].

Очевидно, що такий підхід має певні недоліки. Серед яких, перш за все, слід вказати на досить довільне використання термінології. Зокрема поряд із спільним злочинним наслідком як обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину, сформульованого як матеріальний і вчиненого у співучасті, з'являється поняття «злочинного результату», «спільного злочинного результату».

При цьому відсутні будь-які роз'яснення з цього приводу. Одні вчені ймовірно ототожнюють спільний злочинний результат із спільними злочинними наслідками, інші в якості злочинного результату розглядають злочин, вчинений виконавцем, нехтуючи при цьому очевидним положенням про те, якщо йдеться про виконавця (співвиконавця), то це означає, що злочин, вчинений у співучасті, а виконавець(співвиконавець) вчиняє лише діяння, яке утворює об'єктивну сторону конкретного складу злочину.

Спроба дати визначення злочинного результату зроблена А. П. Козловим. Вчений вважає, що під спільним результатом слід розуміти той соціальний феномен, заради якого декілька осіб об'єднуються в щось цілісне. У ролі такого результату може виступати і вчинення необхідних для кожного з них і для всіх разом суспільно небезпечних дій, і заподіяння тої чи іншої суспільно небезпечної шкоди [22, с. 39-40].

Загальновідомо, що діяння (дія чи бездіяльність), яке утворює об'єктивну сторону конкретного складу злочину вчиняє виконавець (співвиконавець). Усі решта співучасників (організатор, підбурювач, пособник) вчиняють інші більш чи менш важливі діяння, але ні в якому разі не вчиняють діяння, що утворює об'єктивну сторону конкретного складу злочину, а у випадку вчинення такого діяння стають виконавцями (співвиконавцями) злочину.

Що стосується наявності або відсутності причинного чи іншого об'єктивного зв'язку між діяннями організатора, підбурювача, пособника, то перш за все, необхідно визначити стосовно чого встановлюється причинний зв'язок з діянням співучасників.

Якщо йдеться про вчинення у співучасті умисного злочину, склад якого сформульований як матеріальний, то необхідний причинний зв'язок буде між діянням виконавця (співвиконавця) та наслідками, що настали, а діяння інших співучасників (організатора, підбурювача та пособника) знаходяться в обумовлюючому об'єктивному зв'язку із спільними суспільно небезпечними наслідками. Оскільки діяння організатора, підбурювача та пособника не породжують суспільно небезпечних наслідків, а лише обумовлюють їх.

У випадку вчинення у співучасті умисного злочину, склад якого сформульований як формальний, то необхідний причинний зв'язок, як ознака об'єктивної сторони, просто відсутній. Що стосується об'єктивного зв'язку між діянням організатора, підбурювача, пособника та діянням виконавця (співвиконавця), яке утворює об'єктивну сторону складу злочину, сформульованого як формальний, то він носить обумовлюючий характер,

тому що діяння організатора, підбурювача та пособника є умовою вчинення діяння виконавцем (співвиконавцем).

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Великий енциклопедичний юридичний словник. Друге видання, переробл. і доповн. / за ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: Юридична думка, 2012. – 1020 с.
3. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Лекции. Часть общая. В 2-х т. – Т. 1 / Н. С. Таганцев. – М.: Наука, 1994. – 375 с.
4. Мокринский С. П. Наказание, его цели и предположения / С. П. Мокринский. – М.; Томск: Унив. тип.: Т-во Печатня С. П. Яковлева: Паровая типо-лит. П. И. Макушина, 1902. – 569 с.
5. Церетели Т. В. Причинная связь в уголовном праве / Т. В. Церетели. – М.: Госюриздат, 1963. – 385 с.
6. Гришаев П. И., Кригер Г. А. Соучастие по уголовному праву / П. И. Гришаев, Г. А. Кригер. – М.: Госюриздат, 1959. – 255 с.
7. Афиногенов, С. В. Соучастие в преступлении (понятие, виды и формы): автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / С. В. Афиногенов; Московский юр. ин-т. – М., 1991. – 29 с.
8. Ковалев М. И. Соучастие в преступлении / М. И. Ковалев. – Е.: УРГЮА, 1999. – 200 с.
9. Курс советского уголовного права / под ред. А. А. Пионтковского, П. С. Ромашкина, В. М. Чхиквадзе. – М.: Изд-во «Наука», 1970. – 515 с.
10. Курс советского уголовного права. Часть общая. В 5 т. Т. 1. / под ред. Н. А. Беляева и М. Д. Шаргородского. – Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. – 648 с.
11. Малахов И. П. Соучастие в воинских преступлениях в свете общего учения о соучастии по уголовному праву: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / И. П. Малахов. – М.: МГУ, 1960. – 26 с.
12. Бурчак Ф. Г. Соучастие: социальные, криминологические и правовые проблемы / Ф. Г. Бурчак. – К.: Вища шк., 1986. – 207 с.
13. Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении / П. Ф. Тельнов. – М.: «Юридическая литература», 1974. – 208 с.
14. Гуторова Н. А. Соучастие в преступлении по уголовному праву Украины / Н. А. Гуторова. – Х.: ООО «Рубикон П», 1997. – 102 с.
15. Иванов Н. Г. Понятие и формы соучастия в советскому уголовном праве / Н. Г. Иванов. – Изд-во Саратов. ун-та, 1991. – 128 с.
16. Дурманов Н. Д. Общие основания о причинной связи в уголовном праве / Н. Д. Дурманов // Вопросы уголовного права. – 1944. – № 1. – С. 34-55.
17. Ярмыш Н. Н. Теоретические проблемы причинно-наследственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ). Монография / Н. Н. Ярмыш. – Х.: Право, 2003. – 512 с.
18. Новицкий Г. В. Понятия і форми співучасті у злочині за кримінальним правом України: Наук.-практ. посіб. / Г. В. Новицький. – К.: Вища школа, 2001. – 95 с.
19. Шатов С. А. Соучастие в преступлении / С. А. Шатов. – СПб.: Юридический центр-Пресс, 2012. – 215 с.
20. Тер-Акопов А. А. Преступление и проблемы нефизической причинности в уголовном праве / А. А. Тер-Акопов. – М.: ЮрКнига, 2003. – 480 с.
21. Арутюнов А. А. Соучастие в преступлении / А. А. Арутюнов. – М.: Статут, 2013. – 408 с.
22. Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность / А. П. Козлов. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. – 362 с.
23. Костенко О. М. Кримінальний кодекс і доктрина / О. М. Костенко // Право України. – 2004. – № 7. – С. 43-48.
24. Жаровська Г. П. Причинний зв'язок і співучасть: проблеми кримінально-правової теорії та практики / Г. П. Жаровська // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 273. Правознавство. – Ч.: Рута, 2005. – С. 97-101.
25. Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність / О. О. Кваша. – К.: НАН України Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького, 2013. – 560 с.
26. Вышинский А. Я. Вопросы теории государства и права / А. Я. Вышинский. – М.: Госюриздат, 1949. – 419 с.
27. Хрулинский-Бурбо Р. А. Против института прикосновенности в теории советского уголовного права / Р. А. Хрулинский-Бурбо // «Ученые записки Саратовского юридического института им. Д. И. Курского». – Вып. 3. – 1952. – С. 164-171.
28. Мишунин П. Г. Институт прикосновенности к преступлению в советском уголовном праве / П. Г. Мишунин // Социалистическая законность. – № 11. – 1956. – С. 7-16.
29. Бородин С. В. Преступления против жизни / С. В. Бородин. – М.: Юристь, 1999. – 356 с.
30. Гаухман Л. Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика / Л. Д. Гаухман. – М.: АО «Центр ЮрИнфоР», 2001. – 316 с.
31. Ушаков А. В. Основание и пределы ответственности соучастников преступления по советскому уголовному праву: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / А. В. Ушаков; М-во высш. и сред. спец. образования СССР. Всесоюз. юридич. заоч. ин-т. – М., 1971. – 17 с.
32. Безбородов Д. А. Уголовно-правовое регулирование ответственности за совместное совершение преступления. Монография / Безбородов Д. А. – СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та МВД России, 2007. – 303 с.
33. Малинин В. Б. Причинная связь в уголовном праве / Малинин В. Б. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2000. – 316 с.
34. Фролов А. С. Соучастие в преступлениях несовершеннолетних: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / А. С. Фролов; Свердловск. юрид. ин-т. – Свердловск, 1968. – 19 с.
35. Иванов В. Д., Мазуков С. Х. Соучастие в преступлении / В. Д. Иванов, С. Х. Мазуков. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2007. – 86 с.
36. Илidgeв А. А. Назначение наказания за преступление, совершенное в соучастии: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / А. А. Илidgeв; Казан. гос. ун-т им. В. И. Ульянова-Ленина. – Казань, 2004. – 22 с.
37. Шаргородский М. Д. Детерминизм и ответственность / М. Д. Шаргородский // Правоведение. – 1968. – № 1. – С. 40-48.